

**ПРИРОДА КООПЕРАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ
В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ
(НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬЩІ ТА УГОРЩИНИ)**

У статті на основі інституціонального підходу вияснено природу кооперативної взаємодії влади та опозиції в Польщі та Угорщині на етапі лібералізації політичних режимів. Мотивацією до зближення позицій сторін під час «круглих столів» автор вважає збільшення власної користі та зменшення транзакційних витрат в умовах наростання політичного конфлікту.

Ключові слова: політичний інститут, опозиція, Польща, Угорщина, «круглий стіл», теорія раціонального вибору, теорія ігор, політичний конфлікт, кооперативна взаємодія.

Buslenko V. V. Природа кооперативного взаємодіяння влади и опозиции в условиях либерализации политического режима (на примере Польши и Венгрии).

В статті на основі інституціонального підходу вияснена природа кооперативного взаємодіяння влади та опозиції в Польщі та Венгрії на етапі лібералізації політичних режимів. Мотивацією к зближенню позицій сторін во время проведення «круглых столов» автор считает увеличение собственной пользы и уменьшение транзакционных издержек в условиях усиления политического конфликта.

Ключевые слова: политический институт, оппозиция, Польша, Венгрия, «круглый стол», теория рационального выбора, теория игр, политический конфликт, кооперативное взаимодействие.

Buslenko V. V. The nature of cooperative of interaction between government and opposition during the liberalization of the political regime (the example of Poland and Hungary).

The nature of the institute of cooperative interaction between government and opposition during the liberalization in Poland and Hungary is clarified in the article on the basis of the rational choice theory and theory of conflict.

The motivation for cooperation between government and opposition in these countries was based on increasing their own benefit and reducing transaction costs in terms of the active phase of political conflict. One of the main reasons of the conflict was the necessity of power resources redistribution in favour of the opposition.

A common feature of the Polish and Hungarian opposition was an attempt to position themselves as a political force, which distanced themselves from the power and at the same time tries to find the understanding. «Round tables» became as a formal institution in which were agreed temporary and long-term rules of «political game». The opposition strengthened its legitimacy and became an agent of institutional changes through institutions of cooperative interaction with government. These institutions recorded the balance of power, posed new transition coordinate system for political actors and determined the trajectory of political changes and political development.

Key words: political institution, opposition, Poland, Hungary, the «round table», rational choice theory, game theory, political conflict, cooperative interaction.

Постановка проблеми. Серед політичних інститутів, формування яких стало в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, залишається політична

опозиція. Разом з тим цей інститут є найбільш «проблемним» у контексті аналізу посткомуністичних трансформацій країн Центрально-Східної Європи. Це зумовлено не лише мінливим характером самого статусу опозиційної партії, який змінюється у випадку її входу до провладної більшості. Складним, з методологічної точки зору, є пояснення мотивації до кооперативної взаємодії опозиції з владними інституціями на етапі демократичного переходу. Йдеться, насамперед, про договірні процеси в рамках «круглих столів» у Польщі та Угорщині, в ході яких здійснювалось поступове узгодження інтересів політичних опонентів на основі компромісу. Це надзвичайно актуалізує застосування такої моделі взаємодії між владою та опозицією для молодих демократій, зокрема України.

Мета нашої розвідки полягає у в'ясненні природи інституту кооперативної взаємодії влади та опозиції в Польщі та Угорщині на етапі лібералізації політичних режимів. Для нас також є важливим з'ясувати причинні механізми, які перекладають відмінності конкретних початкових умов на відмінні політичні висліди. Зокрема пояснити, як новостворені демократичні інститути впилилися на специфіку моделей взаємовідносин влади та опозиції в Польщі та Угорщині.

Стан наукової розробки проблеми. У загальному вигляді проблема взаємовідносин між владою та опозицією констатується багатьма авторами, які досліджують процеси переходів до демократії в Центрально-Східній Європі. Зокрема, глибокий аналіз її аспектів міститься в праці Ю. Абдулаєвої [1]. Вчена ґрунтовно дослідила роль інституційних чинників у формуванні конструктивної опозиції, на основі розробленої методології обґрунтувала механізм вибору владою та опозицією того чи іншого варіанту взаємодії.

Найбільш широку теоретичну базу для вивчення проблеми представляє монографія Г. Гаврилова [3]. Для в'яснення мотивів співпраці влади та опозиції вчений застосував ресурсний підхід. У роботі ми частково спиралися на обґрунтовані ним моделі політичної опозиції.

Кооперативний тип взаємодії влади та опозиції фрагментарно розкрито в праці А. Вахудової [2]. Узагальнивши практику переходу до демократії в країнах Центрально-Східної Європи, дослідниця виявила політичну суб'єктність опозиції, простежила еволюцію її взаємовідносин з владою.

З методологічної точки зору цінними для нас були праці Д. Норта [5] та Л. Земцової [4]. Це дозволило застосувати неоінституційний підхід для пояснення раціональних мотивів в зближенні позицій політичних опонентів.

Питання становлення організованої опозиції в Польщі містяться в працях зарубіжних вчених С. Божика [7] та А. Дудека [8]. Загалом проблема кооперативної взаємодії влади та опозиції в Польщі та Угорщині ще не стала предметом спеціального дослідження та вимагає детальнішого концептуального аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Яка ж причина змушує політичних гравців узгоджувати свої дії та йти на прийняття компромісних рішень під час загострення конфліктів? Для цього проаналізуємо формування опозиції в період переходу до демократії. На етапі кризи соціалістичної системи, послаблення ваги комуністичних партій та росту протестних настроїв у суспільстві ми не можемо говорити про існування політичної опозиції, яка змагається за владу через інститут парламентаризму. Йде мова лише про опозицію «*sensu largo*», що охоплює різні прояви незадоволення урядовою політикою і є досить обширним поняттям. Така класифікація дозволяє віднести до опозиції різні організації і суспільно-політичні рухи, які виступають певною альтернативною силою і намагаються демократизувати суспільство через конкурентну боротьбу з авторитарною владою. На цьому етапі вони поширювали демократичні ідеї, здійснювали політичну мобілізацію населення, формуючи свої

вимоги до влади. Поступово набуваючи політичної ваги, опозиція в Польщі та Угорщині в кінці 80-х років виступає з вимогами демократизації політичної системи країни та реформування економіки. У 1989 р. в період лібералізації політичних режимів у Польщі та Угорщині з'являються інститути узгодження позицій влади та опозиції – «круглі столи». Їх поява в цих країнах не була випадковістю, а стала результатом поєднання двох чинників – реформованої комуністичної партії та добре організованої і сильної опозиції (див. табл. 1).

При цьому відмітимо, що політичні опоненти істотно відрізнялися рівнем легітимності та статусом. Реально Польська об'єднана робітничка партія (далі ПОРП) в кінці 80-х років не була спроможна вивести країну з глибокої економічної та політичної кризи і не могла контролювати протікання політичного процесу. Разом з тим її не вдовольняв відхід зі сцени під тиском опозиції.

Опозиція, в свою чергу, дистанціюючись від офіційної влади, використовувала різні форми пасивного опору тогочасному режиму. Разом з тим в поміркованому її крилі росло розуміння, що прямі форми політичного протесту не можуть змінити політичний режим. Тобто вибір стратегії співробітництва був взаємообумовлений. Ця стратегія не могла бути впроваджена раніше в умовах інформаційної асиметрії на користь ПОРП та певної недовіри влади та опозиції один до одного як до політичних опонентів.

Таблиця 1

**Стан опозиції та комуністичної партії в країнах
Центрально-Східної Європи в 1989 р.**

Природа опозиції до комунізму	Природа комуністичної партії	
	реформована	нереформована
Міцна	Польща, Угорщина	Чехія
Слабка	Словаччина	Болгарія, Румунія

Джерело: [2, с. 53]

В Угорщині опозиція створила досить сильну конкуренцію правлячим партіям. У 1989 р. в умовах лібералізації режиму вона навіть зуміла організуватись в політичні партії, зокрема Союз вільних демократів, Федерацію молодих демократів, Угорський демократичний форум, Християнсько-демократичну народну партію та Незалежну партію дрібних власників.

Спробуємо обґрунтувати спонукальні мотиви опозиції та влади до пошуку взаємоприйнятних рішень. Для пояснення цього прийнятним є ресурсний підхід (П. Блау, Д. Діксон, К. Хайнінге). Цей підхід дає можливість для створення цілісної теоретичної моделі опозиції через дослідження категорії «влада». Згідно нього є припущення про нерівномірність розподілу ресурсів між учасниками соціальних відносин. Відповідно, індивід може трансформувати надлишок якого-небудь ресурсу у владу, уступаючи його в обмін на потрібну соціальну поведінку. Теорія «обміну ресурсами» дає розуміння того, чого не вистачає опозиції і чого їй потрібно добитися, щоб здобути владу.

За концепцією ресурсного підходу П. Блау, володіння владою в політичній сфері не означає контроль над всіма існуючими ресурсами системи. Розвиваючи цю теорію, Г. Гаврилов припускає, що відносно владного суб'єкта політична опозиція володіє двома ключовими характеристиками: недостатністю або повною відсутністю домінуючого політичного ресурсу (ресурсів); претензією на володіння ресурсом [3, с. 28].

У структурі відносин по лінії «влада – опозиція» в перехідний період можна виділити декілька складових елементів. Насамперед це владний суб'єкт, який володіє домінуючим політичним ресурсом; суб'єкт опозиції – претендент на володіння домінуючим політичним ресурсом; політичний конфлікт, з приводу якого в цих двох суб'єктах виникають відносини; посередник у вирішенні політичного конфлікту (у випадку Польщі – представники Костелу).

Перерозподіл владного ресурсу, як правило, супроводжується конфліктом між владою та опозицією. Враховуючи це, Г. Іонеску і де І. Мадаріага підкреслювали, що політична опозиція «є найбільш ширшою та інституціоналізованою формою політичного конфлікту» [9, с. 16]. Сама ситуація загострення суперечностей спонукає опонентів до активності, спрямованої на подолання цієї суперечності. А відтак можна стверджувати, що ціллю учасника конфлікту є зміна ситуації у сприятливу для себе сторону: «зробити по-моєму», «прийняти рішення», «отримати мінімальну перевагу», «домовитися», «узгодити позиції» тощо. Цілі у конфлікті можуть бути стратегічного або тактичного характеру. Оскільки основною ціллю можна вважати прагнення оволодіти предметом конфлікту, то цю ціль можна вважати стратегічною, і їй будуть підпорядковані тактичні цілі. Однак у нашому випадку в процесі конфлікту у опонентів виникла необхідність зберегти конструктивні стосунки з іншою стороною.

Мотивацію до зближення політичних опонентів можна пояснити з точки зору неінституційного підходу, який дозволяє розглянути категорію «політичний інститут» дещо в ширшому розумінні, ніж в традиційному. За визначенням Д. Норта, під інститутом розуміються не організації та установи, а «правила гри» в суспільстві, або, виражаючись більш формально, створювані людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між ними. Таким чином, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – будь-то в політиці, соціальній сфері чи в економіці [5, с. 17].

Виходячи з цієї концепції, ми принципово розрізняємо інститути та організації. Організації – це групи людей, об'єднаних спільною ціллю. Подібно інститутам організації теж структурують відносини між людьми. При цьому опозиційні організації та їх керівників ми розглядаємо як агентів інституційних змін. Зокрема нові інституційні рамки, які виникли в результаті засідань «круглих столів» у Польщі в період від серпня 1988 р. до виборів червня 1989 р., були створені завдяки опозиційній профспілковій організації «Солідарність» та ПОРП. У Польщі ці інституційні рамки надали вирішального значення легалізації опозиції, можливості її участі у виборчому процесі. Домовленість надавала можливість опозиційній «Солідарності» разом з іншими організаціями отримати не більше 35 % (161 мандат) місць в сеймі. При цьому 65 % місць (299 мандатів) було гарантовано для ПОРП, двох ідеологічно близьких партій та трьох католицьких громадських організацій [8, с. 23]. Також було узгоджено рішення про повністю конкурентні вибори в сенат, коаліційний уряд на чолі з представником ПОРП, створення поста президента, який гарантуватиме політичну стабільність.

В Угорщині в результаті досягнення взаємних компромісів під час засідань «круглого столу», які відбувалися в період з червня по вересень 1989 р., теж було модифіковано нові інституційні умови, що визначали процес взаємодії влади та опозиції. Зокрема, було узгоджено позиції щодо змін державного устрою, внесення поправок в конституцію, введення посади президента країни, підготовки законодавства про політичні партії, проведення на багатопартійній основі вільних виборів у державні збори.

На відміну від Польщі та Угорщини, в Чехословаччині не було досягнуто таких домовленостей, а взаємовідносини з владою пішли по конфліктному сценарію.

Опозиція в цій країні, максимально мобілізуючи населення на свою користь, змушена була прислухатись до резолюцій мітингів та акцій протесту. Тому домовленості з владою під тиском наростаючої мітингової активності суспільства часто переглядались, а вимоги опозиції еволюціонували в сторону радикалізації. Наприклад, «Громадянський Форум» у Чехії та «Суспільство проти насилля» в Словаччині, маючи досить нечітку і слабо розвинену організаційну будову та виражену диференційованість поглядів різних течій опозиції, змогли забезпечити плавну передачу влади від Комуністичної партії Чехословаччини до новостворених інституцій. При цьому стратегія опозиції змінювалася від лінії компромісного вирішення питань з владою (листопад 1989 р.) до вимог ліквідації керівної ролі КПЧ (грудень 1989 р.) та проведення вільних демократичних виборів.

На думку А. Пшеворського, у випадку, якщо інституційні пакти встановлюють правила гри, а останнє віддають на відкуп конкуренції, то вони відіграють істотно важливу роль, забираючи головні політичні питання зі сфери суперництва. Такі пакти необхідні для захисту демократичних інститутів від тиску, якому вони ще не здатні протистояти [6, с. 6].

Інститути, як правило, визначають і обмежують набір альтернатив. Однак приклад Польщі та Угорщини переконливо демонструє, що інститут кооперативної взаємодії влади та опозиції більш обмежив поле для діяльності правлячої партії. Вона поступово втрачала монополію на владу, пристосовуючись до нових умов політичної конкуренції. Натомість істотно розширено можливості опозиційним організаціям через перспективу участі у виборах. Д. Норт справедливо вказував, що попри відмінність між інститутами та організаціями вони перебувають в постійній взаємодії, яка визначає напрям інституційних змін [5, с. 23]. У випадку опозиції інститути, з однієї сторони, поряд зі стандартними обмеженнями формували потенційні можливості для організацій. Можна з впевненістю говорити про певний ресурсний потенціал «круглих столів», який могли використати опозиційні організації та рухи. Саме через інститути кооперативної взаємодії з владою опозиція зафіксувала свою легітимність та ставала агентом інституційних змін.

Якщо інститути задають певні «правила гри», то виникає логічне запитання, чому політичні актори вибирають той чи інший інститут і якою є міра раціональності в їх кооперативній поведінці. Стосунки між владою та опозицією можна змоделювати на основі теорії ігор. Згідно неї індивіди, які прагнуть до максимізації особистої вигоди, як правило, вважають для себе вигідним співробітництво з іншими гравцями у випадку, якщо гра періодично повторюється і якщо індивід володіє повною інформацією про поведінку інших акторів і коли число гравців є невеликим.

Виходячи з теорії раціонального вибору, яка лежить в основі неоінституційного підходу, представників влади та опозиції можна розглянути як раціональних акторів, які вступають у взаємодію один з одним з ціллю збільшення власної користі та зменшення трансакційних витрат. Саме поняття «трансакційні витрати» («transaction cost») взяте з економічної теорії, однак може бути застосоване для пояснення мотивів взаємодії політичних суб'єктів. Під цим поняттям ми розуміємо вплив людини на соціальне середовище, це цінність ресурсів, які витрачаються на здійснення трансакцій [4]. Сама трансакція в контексті нашого дослідження розглядається як безпосередні домовленості між владою та опозицією у вигляді пактів.

Трансакцію вважають ефективною, якщо вибрана учасниками форма домовленостей призводить до найменшої суми затрат. При цьому затрати обох акторів пов'язані з тим, що вони є конкуруючими. Кожна зі сторін прагне розширити свою електоральну базу з метою завоювання, утримання та реалізації влади. Задля цього затрачуються значні сили на отримання достовірної інформації про політичного

суперника, зокрема про його ресурси, можливі варіанти поведінки, стратегію та тактику. Ю. Абдулаєва вважає, що мірою раціональності взаємодії може слугувати величина трансакційних витрат цієї взаємодії, яку актори, звичайно, намагаються мінімізувати [1, с. 12]. З вищезазначеного випливає, що вихід на траєкторію кооперативної взаємодії влади та опозиції є взаємообумовлений.

Політичний досвід доводить, що еволюція будь-якого політичного інституту не є безперервним процесом. Він переривається, тобто є дискретним. Так в Польщі «круглі столи» діяли впродовж шести місяців, в Угорщині – три місяці. Тривалість функціонування інституту кооперативної взаємодії влади та опозиції можна пояснити через аналіз статистичних та динамічних аспектів політики, тобто з проблемою стану спокою і руху, стійкого порядку і якісних змін, стабільної рівноваги і нестабільного дисбалансу в політичному житті. У нашому випадку ми стикаємося з двома взаємообумовленими чинниками: з однієї сторони, з тривалістю стійкого існування розстановки і співвідношення правлячих та опозиційних сил, а з іншої – з тривалістю фази функціонування самого інституту, який відображає певною мірою в рамках діючих інституційних форм цей баланс сил.

Неможливість перетворення «круглих столів» як форми співпраці влади та опозиції в постійно діючий повноцінний інститут кооперативної взаємодії була зумовлена логікою боротьби за владний ресурс та необхідністю як влади, так і опозиції зберігати між собою певне розмежування задля поділу електорату. В умовах відносної політичної конкуренції для кожної зі сторін важливо було зберегти самоідентифікацію. З точки зору функціонування опозиції вона є там, де є влада, і вона неможлива в системі рівноправних суб'єктів [3, с. 19]. Для правлячої партії було вкрай важливо зберегти на певний час домінуючий владний ресурс. При цьому вона отримувала до виборів додаткову легітимізацію своїх дій зі сторони опозиції.

Із зміною співвідношення політичних сил і влада і опозиція перезавантажують свої відносини, вибираючи або створюючи ті інститути, які оптимально виконують функцію зменшення витрат. Зокрема порозуміння «круглого столу» на найближчі роки визначили перспективи переходу до парламентської демократії. Як зауважив польський вчений С. Божик, «відтепер далекоюсяжна трансформація політичного устрою після виборів 1989 р. уможливила впровадження до конституційної системи Польщі засад та інституцій, які становили тривалий доробок західноєвропейського парламентаризму – зорганізованої парламентської опозиції» [7, с. 39].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Мотивацією до взаємодії влади та опозиції в Польщі та Угорщині на етапі лібералізації режимів було збільшення власної користі та зменшення трансакційних витрат в умовах політичного конфлікту. Однією з основних причин самого конфлікту стала необхідність перерозподілу владного ресурсу.

Опозиція намагалася позиціонувати себе в якості політичної сили, яка дистанціюється від влади та одночасно прагне знайти з нею порозуміння. «Круглі столи» набули значення певного формального інституту, який відіграв стабілізуючу роль і в рамках якого були узгоджені як тимчасові, так і довготривалі правила «політичної гри». Сам інститут кооперативної взаємодії не заперечував конкуренцію, а лише надавав їй чіткіших формальних рамок. Саме через інститути кооперативної взаємодії з владою опозиція зафіксувала свою легітимність та ставала агентом інституційних змін.

Створені в Польщі та Угорщині інститути кооперативної взаємодії влади та опозиції хоч і обмежували свободу дій обох сторін, однак разом з тим і мінімізували затрати, пов'язані з невизначеністю. Вони на той час зафіксували тогочасну розстановку сил і задали нову перехідну систему координат для політичних гравців, визначаючи траєкторію політичних змін і політичного розвитку.

Інтерпретуючи теорію неінституціоналізму, опозиція і сама впливає на створення нових інститутів. З появою перших демократичних виборів та встановленням реальної багатопартійності в результаті поділу на більшість та меншість в парламентах починає формуватися інститут парламентської опозиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдулаева Ю. Институциональные условия формирования конструктивной оппозиции в странах Центральной и Восточной Европы : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. полит. наук : 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Ю. Абдулаева. – Санкт-Петербург, 2007. – 29 с.
2. Вахудова М. Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / М. Вахудова ; пер. з англ. Т. Цимбал. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
3. Гаврилов Г. Модели политической оппозиции: теоретико-методологический анализ / Г. Гаврилов. – Екатеринбург : Ин-т философии и права УрО РАН, 2003. – 153 с.
4. Земцова Л. Трансакционные издержки влияют на каждое ваше решение [Электронный ресурс] / Л. Земцова. – Режим доступа : http://www.elitarium.ru /2014/02/05/transakcionnye_izderzhki.html
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А. Нестеренко. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
6. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // Путь. – 1993. – № 3. – С. 3–15.
7. Bożyk S. Opozycja parlamentarna w Sejmie RP / S. Bożyk. – Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2005. – 127 s.
8. Dudek A. Historia polityczna Polski 1989–2005 / A. Dudek. – Kraków : ARCANA, 2007. – 535 s.
9. Ionescu G. Opposition. Past and Present of Political Institution / G. Ionescu, I. Madariaga. – London, Baltimore, Melbourne : Penguin Books, 1972. – 213 p.

УДК 327: 061 (ЄС)

Бутирська І. В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ВИМІРУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті досліджено концептуальні основи соціального виміру європейської інтеграції. Автор наголошує, що перегляд соціальної теорії, який відбувся в ХХ ст., відображав реальність мінливого світу. Кризи держави добробуту і суспільства споживання зламали традиційні форми соціалізації – відносини власності, праці і споживання. Формування постіндустріального та інформаційного суспільств вимагало нових способів включення особистості у соціальний простір, використання комунікативних практик, посилення концептуальної і моральної цілісності прав людини. Утвердження соціального напрямку європейської інтеграції як відносно самостійного стало рубежем в історії об'єднаної Європи; у документах ЄС чітко означилося прагнення європейських практиків зберегти досягнення національних соціальних моделей і вивести соціальну політику на наднаціональний рівень.